

небудь гострих лайок. Кн. Острозький, одержавши такий езуитський подаруночок, доручив дати відповідь на його одному з своїх дворян Мотовилові, унітарієві-хиліастові, що й утяв якусь ідовиту репліку, проголосивши римських пап антихристівими слугами, а вірним пообіцяв тисячолітнє царство Христове з усіма утіхами. Та правовірний Курбський, котрому Острозький похвалився сим елаборатом, підняв такий густий крик на таку «диявольську блясфимію», що зовсім перелякав нашого домородного голову православ'я, і він не став публікувати сю Мотовилову відправу¹. За відповідь узявся один з острозьких книжників «убогий Василій». Але пройшло цілих десять літ, поки він упорався з сим ділом, звідусіль стягаючи літературу (думаю, що йому немало часу забрало спровадження трактату про походження св. Духа Максима Грека, котрому робив високу репутацію Курбський як найбільшому богословові нових часів — і Василь положив його в основу свого викладу сього найважливішого пункту) Тим часом книга Скарги зоставалася без голосної відповіді. Кажу — без голосної, бо тепер уже можемо говорити з певністю, що різних відповідей на книгу Скарги було написано чимало, але чи автори не могли добитись до друкарні, чи твори їх не вважалися гідними друку — але так вони й зостались непублікованими!

Так, згадане вище «Послание до Латинъ изъ ихъ же книгъ», не називаючи майже ніде імені Скарги², очевидно, має на оці його, і в цілім ряді пунктів полемізує з тезами Скарги, протиставляючи наведеним ним доказам свої³. При тім як Скарга, для сильнішого враження, старається своїм свідомством і цитати брати з писань грецьких, так наш анонімний полеміст старається побивати «латинъ» «з їх же книг» — доказами й прикладами з латинських творів, а навіть і грецьких отців цитує в латинських виданнях Метод інтересний! Ідучи, мабуть, за якимись протестантськими джерелами, автор сміло сягнув у сферу *chronique scandaleuse* папства,

¹ Два листи Курбського — оба без дати — Сочинення с 461—8 Я висловив гадку (Іст Укр 461), що в обох листах іде мова про те саме — відповідь Мотовила, прислану Курбському разом з книгою Скарги, «книга отъ сына діавола написана» се відповідь Мотовила, не порозумівши мене, пок Третяк пустився в полеміку зо мною, доводячи те саме (Р Skarga, с 80)

² Одинокое місце. «Успомянувшє оноє, што Скарга у книжкахъ своихъ пишеть, ижъ дей на собору флоренскомъ грекове дали послушенство папезу» — Пам III ст. 1140—1

³ Кілька таких місць, де автор, полемізуючи з «римлянами», явно має на гадці книги Скарги, вказані видавцями — Пам. с. 1142, 1143

поданої латинськими писаннями¹ — включно до історії папіси². Не поцеремонився покликатись і на лютеранські виводи про папу-антихриста (тезу сю на велике згіршення латиників широко потім розвинув Зизанія³). Одним словом, виявив повну безоглядність і темперамент новочасного полеміста, так що трактатець його, незважаючи на свої невеликі розміри, очевидно, зробив враження і відбився в пізніших писаннях: в «Ключі» Герасима Смотрицького й інших, а коли б був своєчасно надрукований, мав би певно успіх, незважаючи на всі свої літературні дефекти (занадто стислий, конспективний виклад, фрагментарність, брак літературної заокругленості, місцями дуже вульгарний тон і под.). Кінець кінцем — справді не така велика дистанція між ним і «Ключем» Смотрицького, «першого руського богослова», що в багатьом шов за сим скромним анонімом!

От взірці його стилю:

«Пишет ся папа слуга слугъ божиньхъ, а чому жъ въ коруне трегубой пануе? Троистая на папежи коруна по выкладе римскомъ знаменует ся трое царство, то есть земное, небесное, пекелное. Што ясно видимъ образъ дѣмо-

¹ Головно покористувався він книгою Platina, de vita et moribus symonum pontificum historia, також Decreta Gratiani. На жаль, досі не сповнілось побажання, висловлене мною в Іст України (с 462), щоб було просліджене, відки зачерпнув свій матеріал сей трактат, що являється таким цікавим предтечею пізніх полемістів.

² Ся голосна легенда про «папіссу Іоанну», мабуть, місцевого римського походження, в літературі з'явилася в середині XIII віку і до пол XVII в користувалася загальним довір'ям в усіх антипапських кругах, хоча в хронології сього «факту» письменники розходилися на цілі століття, прив'язуючи його то до одного, то до другого Іоанна папи. Іоанна була нібито донькою англійського місіонера, з своїм коханцем, німецьким монахом, приїхала до Рима під іменем Іоанна Англіця. Прийняла священство, була кардиналом, нарешті папою, аж по двох роках правління померла, породивши дитину. Фіктивність сього оповідання вияснив *Блондель* De Ioanna Papissa apocryphis, 1657. Київська студія *Бильбасова* Жінщина-папа в Трудах Київ. дух ак 1871. *Dollinger* Die Papstfabeln des Mittelalters, 1863, друге вид 1890.

³ О чом зъ Люторы не держачы, которые за властного антихриста папежа кладутъ, вонтплю, абы папежъ предтечею антихристовымъ не былъ. Понеже много въ немъ skutkovъ облудныхъ и правовѣрию противныхъ открыло ся. Што докончить часу своего антихристъ, которому зъ римской блудницы Писмо значитъ — а Боже уборони абы не съ папежики — второе родити ся Толкуй только сие слово Апокалипсии, гдѣ мовитъ: «Здѣсть мудрость, иже имать умъ да почтет число зверино, понеже число есть челоуѣче, число бо его есть шестсотъ шестдесятъ-шесть». Которое ж число зовутъ подлугъ толковниковъ греческимъ языкомъ. Венедиктос, Латейнос и Лампетес, то есть по руску. Латинникъ, а пожидовский. Ромнигъ албо Римленинъ. А просто съ тыхъ причинъ по неволи вонтплю, штобы не предтеча антихристовъ былъ папа, коли и писмо въ томъ напоминаетъ и явно уповѣняетъ, же зъ Риму и зъ Римленки блудницы маеть антихристъ народити и ктому без мала не съ папежики; яко того знакъ уже былъ о Яне осмомъ папежи року 860 по Христе (с 1134—5).

нов, которымъ безчестить Бога, ровень ся творя Богови, и собъ, смертному челоуьку гръшному привлащаеть то што самому Богу належить владѣти небомъ и землею и пекломъ, и коли въ той коруне и в ыншихъ коштовныхъ уборехъ несучи его на крьсле кардынала, или иншие провадятъ его, тогда драбанты кричатъ до люду абасо, абасо, то есть падайте, падайте! А хто не падеть, кийми бьютъ, а иншого повѣсятъ. Яко о томъ многие люди поведаяють и певнятъ, которые въ Риме бывають, ижъ такъ есть Отожь, чи не полнит ся оное слово съ (А) покадилсин, гдѣ мовить: «Беда мѣсту оному великому, въ которомъ сидитъ жена убрана, яко во единъ часъ погибе багатство» (с 1129)

А штожь пакъ малженства или чистоты плебанское дотычетъ, церковь Христову нарадили замтузом¹ — ижъ межи ихъ духовенства не знати, кое чий отецъ, кое чий сынъ. Зъ чого то пошло? толко съ папежа Яна, нерадницы жонки! Читай кройнику. широко оней злости и плюгавости найдешъ! Яко тою дьяволскою головою будучи, костель римскій посквернила. Идучи до Тибра реки воды крестити, бенкарта породила, на обличение свое и теперешнихъ Римлянъ, и сама тут же здохла. Для того и по сей часъ оное памятки — крещение Господня, якобы причинцы тому обличению ихъ, николи не обходятъ да во мѣсто того Трехъ Королей въ тотъ день святягъ. А папежа пакъ обираючи и теперъ скрозъ кресло дырявое за стервь его шупають, и волають въ костеле. габеть папа ентесь, Део кратиас.² Такъ ли то подобаеть светителей обирати? Чого насъ Господи избави! не дай Боже слыхати въ насъ! (с 1137)

Такъ же, панове Латино³, прожне ся працуете, зверхность папежу приводаче за оного слова евангельского, гдѣ мовить Христось «Петре, улови рыбу и выими зъ нее статирь, и дай дань за мене и за себе» И мовить, ижъ не за всѣхъ апостоловъ, але толко за Петра казалъ дати — и якобы за потомка его папежа, за намѣстника своего далъ, и тымъ зверхность свою на немъ утвердилъ. То не такъ толкуетъ ся тое слово, яко вы, — у Толковомъ Евангелии⁴ тако пишеть «Отъ сего — повѣда — нѣкую тайну навываемъ, то есть рыбу — прирожене наше⁵, море — глубину невѣрствяния, златницу у рыбе — слово божие и вызнание вѣры» «Прото — повѣда — яко и теперъ кого виднши слово маючого во устехъ его о злате и сребре, того разумый рыбу у мори свѣта сего плавающу. Которую треба учителемъ яко Петру удою — наказаниемъ слова божия — уловити. И выняти тую цату сребролюбия изъ устъ его, и дати его за Христа и Петра, то есть — на выховане нищимъ, у которыхъ особе Христось ходить» А такъ не вадило бы, панове Театинось, Паулинось, Езонтась⁶, уду уквати и у римское море укинути, а рыбу — папежа — уловити, а статирь зъ него богатства выняти и у чрево нищимъ уложити» (с 1143—4).

Стиль дуже близький до Герасима Смотрицького, і як другий уривок відрізняється від нього своєю грубістю, так третій виявляє вже деяку елегантність в дотепі, зовсім у дусі «Ключа».

Інша статейка, теж згадана вище «На богомерзкую на поганую Латину, которыи папежи хто что въ нихъ вымыс-

¹ Зробили публічним домом

² В латин · habet papa genitalia, Deo gratias

³ Автор має на увазі Скарги I ч 9 розд. Пам с 280

⁴ Сю цитату звичайно розуміють про Толкове Евангеліє заблудівське,

1569 р

⁵ Наш рід людський.

⁶ Автор звертається до ченців різних римських орденів: театинів, павлінів, езуїтів

ляли в їх поганой вѣрѣ, сказаніе о томъ», далеко менша розміром, подає витяг з відомостей, переважно з того ж Платіни та Граціана про новини, заведені папами — кінчаючи реформою календаря 1582 р.¹

Подібність джерел привела пок. М. І. Петрова до гадки, що «сказаніє» се написав той самий автор, що й «посланіє до Латинь»; але він сам же завважає, що «сказаніє» зроблене далеко слабше: автор плутає виписки, з одного папи переносить на другого, між папські провини заводить те, що належить старим канонам, спільним у Східної і Західної церкви. Можна піднести також і се, що декотрі ті самі епізоди виложені в «Сказанні» інакше, ніж у «Посланні»².

Автор не пояснює своїх завдань і мотивів — його виклад взагалі не має ніякого вступу; але М. І. Петров доволі правдоподібно здогадувався, що «Сказаніє» теж було звернено проти Скарги, а саме — його виказові царгородських ересей автор хотів протиставити каталог ересей папських. Вінчавши сей виказ заведенням нового календаря, він, не висловлюючись виразно, подав ту думку, котру потім ясніше розвинув і положив в основу свого трактату Гер. Смотрицький: що календарна реформа своєю самовласністю і безоглядністю супроти старих вселенських собірних постанов кидає світло на самовільність і непостійність у вселенських церковних традиціях пап взагалі. Таким чином виходить, що писаннячко се, при всій хаотичності і дуже невисоких літературних прикметах, не лишилося без значення в розвії літературних ідей того часу

Виразно згадує про книгу Скарги компіляція різного полемічного матеріалу, зроблена 1578 р. і переписана в Супрасльським монастирі 1580 р.³. Правдоподібно, вона була й

¹ Видав його пок. Петров у тій же своїй праці, Зап.-рус пол соч VI с. 514 дд., з згаданого вище збірника Михайлівського монастиря, поч. XVII в., і з іншого збірника тої ж бібліотеки, де се сказаніє має короткий титул «На Латину и о папезях, который што вѣ нихъ вымысливъ, сказаніе о томъ».

² От як виглядає в «Сказанні» вищенаведене з «Послання» оповідання про папіссу Іоанну

«Янѣ папезѣ жена была, и зѣ служебникомѣ дѣтя добыла И единого часу на празникѣ Крещенія Господня, кгда шла во процѣсеи, а кгда была на том мѣстѣ, гдѣ зовуть межѣ Колизеумѣ а межѣ Святѣмѣ Климентомѣ, зятя (тако болѣстю пала и родила дѣтя мертво, бо передь часомѣ Безѣ жадной мамки оmdlела и умерла на томѣ же мѣсѣ, тамѣ же потомѣ безѣ жадной чести похована изѣ дѣтятемѣ, на томѣ мѣстѣ, зѣ великимѣ подивеньемѣ Потомѣ згубили празникѣ Богоявленія, и вѣ того мѣсто оставили трехѣ королей перскихѣ. И потом почали папезей по скомороски на папезство ставити», і под — подібно як у «Посланні»

³ Видана Поповим у Чтеніях московських 1879 I Про Скаргу на с 37 сього видання «якоже и ныне у книжицахъ своихъ свѣтчить Петр Есоита прозываемый Скарга» ..

скомпонована якимсь місцевим книжником, на підставі монастирських джерел, у відповідь на книгу Скарги, щоб вияснити дійсні (на його погляд) причини розділу церков та збити висновки Скарги¹. Чимало тут статей, спільних з вищесписаним збірником Михайлівського монастиря; між іншим маємо тут різкий протипапський памфлет про Петра Гугнивого і папіссу («яко жонка нечистая папою бьсть»). — що становить паралель до оповідань «Послання» і «Сказання» про папіссу Іоанну Власної літературної праці укладчика помітно мало

Більш заокруглений характер має коротка протипапська стаття, додавана до кореспонденції короля Яноша з афонцями з 1530-х рр (вище), — що таким чином була теж перетворена в протилатинське писання. Коли саме — застається поки що невиясненим, але, я вважаю, доречі поставити сю переробку тут, у крузі вичислених писань, з огляду на її різку антипапську зафарбу. Автор постарався зв'язати її кількома фразами з згаданою кореспонденцією Яноша і прота Гавриїла про лютерську ересь. Але коли відкинути ці додатки, застається протиримський трактатець, де автор спочатку доводить, що хоч не Рим, а Єрусалим являється матір'ю всіх інших церков (гадка, потім широко розвинена нашими полемістами), одначе Рим займав почесне місце між іншими церквами, тільки ересі і розпушта пап кінцею кінцем змусили інші церкви розірвати з ними. Історія Петра Гугнивого і папісси тут також займає центральне місце².

¹ «Не самъ от себе, но отъ тѣхъ же писаній собравъ печатлью сию книжку, ихъ же ради причинъ наконецъ Римляне отщепиша ся отъ соединенія православнаго» (там же)

² От як виглядає ся пікантна історія в обробленні другої пол XVI в. (збираю з різних варіантів — послання Гавриїла, збірника 1578 р й ін.)

Наста папа в Римъ Петръ Гугнивий, блудникъ сый, егоже рига (*rex*) цар римский, сам своима очима во блудъ призръвъ, за то оглуми его урьзалъ ему пол-уса и полбороды и изгна его со престола Онъ же смирился умоли ригу, да оставят его до 40 дней — да ся покает велми, — мыслячи, якобы могъ зася къ столици своей прийти Затвори ся у столпе и упытавъ голуба, и научи его з уха своего пшеницю зобати, изъ уст же воду пити, и научил его летати до ушей и до усть По 40 днехъ моли ригу, да повелитъ вострубить, да ся собереть весь градъ и да слышитъ рчи папины И егда окномъ показа ся, голубъ же наученый прилете во ухо его зобати пшеницю и во уста воды пити И по семъ отворивши столпъ сниде и ко всему народу рече: Еда нѣчто на столпу видисте? И вси рекоша «Видихомъ Пресвятого Духа яко голуба глаголюща ти в уши и во уста, молимъ ти ся: скажи намъ, что ти глагола». И рече имъ: «Возмѣте вси по камени у руки» И взяша, и рече имъ: «Метните на ригу — то бо ми повелъ голубомъ Дух Святой — да будетъ папа и рига единъ». И сотвориша людие тако, и побиша ригу, и оттоле престаша царіе в Римъ И для тое вины папы ихъ (и)ереи римстии не имеютъ уса и бороды, якоже и он (Петро Гуги)

По сихъ же той беззаконный гугнивецъ, пануя Римлянномъ, сотвори соби дѣвицу архидьякономъ, Стефана, во мужескихъ одѣяну одежахъ, и со

Нарешті, тут же повинна зайняти місце «історія Флорентійського собору», що послужила прототипом «історії осьмого собору» Курбського, і ще пізніше, в новім обробленні, була видана анонімним «кліриком острозьким» в 1598 р. Висловлена була свого часу гадка, що поява сього памфлету була викликана теж книгою Скарги, де доволі багато було уділено місця історії Флорентійського собору¹. Се має стільки правдоподібного, що між викладом Скарги і оповіданням нашого памфлету — судячи з порівняння Курбського і Клірика, була певна паралельність: памфлет немов відповідає на певні моменти, підчеркнуті Скаргою². Але на спорядження нашого памфлету могла вплинути також поява фальшованої апології флорентійських постанов, зробленої під іменем патріарха Геннадія Схоларія і опублікованої одним з віленських єзуїтів 1581 р. Але що взагалі не маємо докладніших відомостей про час і обставини, як появився наш памфлет, то напевно сього казати не можна, бо виразних вказівок у тих переробках, які до нас дійшли, таки нема. Текст самого памфлету, як він первісно виглядав, лишається незвісним: можемо судити про нього тільки в загальних

нею блудяше По смерти его бысть намѣстникъ его Стефанъ папоу, ѿ послугующе на Богоявление прииде на Тивер рѣку освятити воду по уставу, и тамо¹ Стефан папа на обличеніе свое роди дѣтя И бысть всѣмъ явлено поруганіе, и от того часу в Римѣ не святятъ на Богоявление воды, и егоже хошутъ совершиту папоу, осмотрятъ его, есть ли мужъ, а не дѣвица, и обходяще глаголютъ народу. маскулус, маскулус, то есть мужчизна, и тако сотворяють папу

И таковых ради прежнихъ и нынѣшнихъ пастырей и учителей — уже² глаголютъ нѣкогда быти мати церквамъ, дщери же ея — православныхъ церкви³, — видѣвши сїю православнии патриарси прокажену отбѣгнуша ея и отринуша яко гниль удъ. Яко не сохраняюще⁴ преданія законнаго святыхъ апостолъ и богоносныхъ отецъ седми соборовъ вселенскихъ, иже предаша со римскими первыми православными папами всимъ церквамъ едино держати исповѣданіе православныя вѣры, еже есть: «Вѣрую во единого Бога Отца», якоже мы нынѣ держимъ, и прочая преданія святыхъ апостолъ и богоносныхъ отецъ, и стоимъ наздани⁵ суше на основании пророкъ, апостолъ и святыхъ отецъ, держаще ихъ преданіе вседушно, крѣпко и непотковенно правомудрствующе и правовѣрующе Попов с 38—9, Дашкевич с 200—1, Возняк с 13—5

¹ О И. Делекторский. Критико-библиографический обзор древне-русскихъ сказаний о флорентийской уни, Журналъ Мин Нар Провс. 1895. VII

² Скарга вчисляє спільні пункти, що дебатувались на соборі, доволі широко наводить цитати з св. отців, висунені латинською стороною за доктрину «и от Сина» — паралелі сьому дають переробки Курбського і Клірика, Клірик уважно спиняється на тестаменті патр Йосифа, наведенім Скаргою, і под

¹ На боці приписано «У Польської (кройнице) пишеть, ажь подле церкви святого Климента роди дѣтя»

² (риг иж

³ (риг церквий

⁴ Сохраняюща

⁵ На зданию

рисах, на підставі порівняння переробок Курбського і Клірика. Центр тяжкості лежить у фантастичній ролі, яку відіграв в історії собору міфічний «абат або магістр родоський»: грецькі і римські духовні доходили на соборі порозуміння — римські згодні з грецькими в питанні про походження св. Духа, грецькі попустили римським в інших спірних питаннях, аж прибув той магістр і загрозою воєнної розправи добився, що папа і римські духовні відступили від своїх уступок і дали згоду на приборкання греків, і тоді їх голодом і муками змушено до підписання соборного протоколу, котрим вони приймали римські догмати. Полишається неясним, чи се було сфантазовано з початку до кінця, чи був якийсь такий епізод у літературній традиції, автором памфлету тільки відповідно розвинений і прикрашений — так як потім деталі сього протографу підпали дальшим літературним «прикрасам» під рукою Клірика. Напр., уже в протографі, очевидно, було притягнуто до флорентійської унії афонську повість про уніатські насильства і чуда, що при тім сталися в потіху православним. Тим часом у старшій версії, принесеній до Супрасльського монастиря 1546 р., ця повість говорила про давнішу унію, люонську, в часі Михайла Палеолога, 1274-го року (вище), і з таким датуванням вона була переказана Іваном Вишенським. У версії ж Клірика її приложено до флорентійської унії; а що про сей епізод є коротенька згадка і в Курбського, очевидно, що в протографі він оповідав уже в зв'язку з флорентійською унією.

Аналогічно й інші легенди також могли бути вжиті для зложення сеї фантастичної історії флорентійської унії. Та літературна історія сеї повісті досі, на жаль, не була предметом наукового розгляду, хоч, без сумніву, варта того. Курбський, переробляючи, називає її твором «ніякого субдиякона» з Вільна і дає зрозуміти, що з'явився він недавно¹. Клірик, у 1598 р., називає його «історійкою в коротце але правдиве да в н о списаною»². Кінець кінцем одне і друге може нас привести до 1580—1582 рр. Говорячи про переробку Клірика, ми ще повернемось до сеї цікавої вигадки.

Отже, як бачимо, книжники таки ворушились, і коли б у сім напрямі поведено пильніші досліди (останніми часами майже цілком занедбані), певно, знайшлось би й більше

¹ «О той историн, о осьмом соборе, и о разорванію или разодранию умиленномъ восточныхъ церквей зъ западными написано въ Вилне отъ нѣкоего субдиякона, недостатку ради истории тоєй въ римскомъ сраму ради не написано, въ русской же истории, яко мню — невѣдѣнія ради, или тогдашняго ради гонения внезапнаго и прелютаго А ныне предреченое мало изъявимъ»..

² Пам. полем. лит. III с. 412.

таких слідів їх реагування на сучасні виступи проти православної церкви та її доктрини, спеціально — проти книги Скарги. Гіркі нарікання Курбського та Гер. Смотрицького на те, що православне духовенство мовчить і не відзивається на критику руської віри, таким чином являються перебільшеними Розуміється, православним хотілось би чогось іншого: на волюмінозні, блискуче з наукового і літературного боку обставлені писання Скарги та інших відповіді такими ж або ще й кращими православними. Тому саме може фрагментарні, грубуваті тоном, позбавлені наукового апарату, начинені апокрифічним та анекдотичним матеріалом писання кінця 1570-х і перших 1580-х років і не знаходили видавців: поширювалися в копіях, наверх не виходили і в рахунок не брались. Смотрицький дорікав за се, робив з такого мовчання кримінал свого покоління, але сам, нарешті взявшись за перо, — пішов слідами отсих занедбаних і відкинутих полемістів.

Правда, зробив він свою роботу краще від досі звисних попередників — більш літературно, не так грубо і тривіально. Але кінець кінцем ці квантитивні різниці не мають великого значення, а важне принципіальне: що Русь наша зреклася претензій до рівнорядної та рівновартної зброї, а, перепросивши на всі боки мир хрещений, пішла з такою, яку мала, надолужуючи її недостачі революційним темпераментом і відвагою. Перестала чекати тяжкої артилерії, а пустилася в під'їзди козацьким гарцем.

Пок Третяк приложив сей вираз — «козацтва» до виступів Стефана Зизані. «Зизаній се вже представник того покоління, що виховувалось серед нових умов, під впливом протестантів — з одної сторони, з другої — греків, що знов почали крутитися на Русі, серед боротьби, викликані новим календарем і серед великих привілеїв, одержаних новими «брацтвами», писав він. «Коли Скарга писав книгу «О једности» про таких Зизанів на Русі не було чути, і він (Скарга) міг похвалити послушність русинів усякій владі. За 20 літ змінилось багато, і серед православного мішанства зачало витворюватися свого роду релігійне козацтво»¹. Се вірне спостереження, тільки зміна довершилася не за 20, а за 10 літ від часу, коли Скарга робив свої спостереження над Руссю та брався до своєї книги. Боротьба проти нового календаря і виступ Г. Смотрицького — се були випадки вповні вже аналогічні з «Антихристом» Зизані, а, як показують наведені вище спостереження, уже в перших роках 1580-х у писаннях невідомих нам книжників вже став відчу-

¹ Piotr Skarga с 147—8.

ватися сей новий «козацький дух». Пок. польський учений, очевидно, вжив сього виразу в такім же згорднім значенні, як уживав його Куліш. Але, не боронячи тих творів перед закидами наукової чи літературної критики, мусимо признати, що власне се «козацтво» — се безоглядне революційне дерзання, а не хвалена Скаргою стара «уцтивість і повольність всякому проложенству» (с. 494—5) вирятувало нашу Русь в сю критичну хвилю. Більш ніж столітні впливи західного реформаційного руху підняли нарешті високу хвилю в засто-ялій воді руського життя, і козацькі випадки наших домородних літераторів, проповідників і агітаторів зрушили і поведи у бій широкі лави тих задріраних мас. Не академічні спроби василів острозьких та копистинських, а козацькі високоти смотрицьких і вишенських, підхоплені «неученими попами» київськими і понесені серед козацької маси, рішили справу — так, як у новім відродженні ХІХ ст. «гайдамацька» революційно-дерзновенна поезія «п'яної Шевченкової музи».

Початок нової літератури. Герасим Смотрицький і Василь Острозький. Між визначні історичні події попадають часто факти дуже невеликого значення — коли вони дають, чисто випадково, нагоду виявитися нагромадженим соціальним силам і таким чином відкривають підставу для нового групування нейтральних елементів. Така от випадкова, але дуже яскрава роль в розвої соціальних відносин у нас на Україні при кінці ХVІ в випала календарній реформі, проголошеній папою Григорієм ХІІІ у 1582 р. Вповні раціональна, на об'єктивних астрономічних, а не яких-небудь церковних мотивах оперта, ся реформа, одначе, дала різним противникам папства вдячну нагоду задемонструвати свою ворожнечу до нього. Вони, як то говорилося про німецьких протестантів — скорше готові були розійтися з сонцем, ніж зійтися з папою. А у нас на Україні і Білій Русі, коли всякі католицькі інстанції стали розпростирати новий календар на православне святкування — справді не без бажання показати православним їх залежність від католицької державності, се викликало у православних спеціальне завзяття: ніяк не датись на таку маніфестацію! Тим більше що царгородський патріархат дав для того канонічну підставу, відкинувши папську реформу, тому що вона розминалася з постановами вселенського Нікейського собору про святкування Великод-ня, і закликав православних Польщі-Литви не приймати «римської прелесті».

Особливо гострі форми боротьба за календар прибрала у Львові, зимою 1583/4 р., — тому що арцибіскупові Соліковському прийшла нещаслива гадка скористатися з сеї на-